

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854 OMUIFD, December 2021, 51: 249-263

Argümanlaştırma (Argümantasyon) ve Argümanlaştırmanın İslam Bilimlerinde Kullanımı

Argumentation and Use of Argumentation in the Islamic Sciences

Doktora Öğrencisi Elif ÖZEL¹

¹ Uludağ Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi/ Mantık Bilim Dalı
• elifrose40@hotmail.com • ORCID > 0000-0003-1022-6006

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Kasım / November 2021

Yıl / Year: 2021 | **Sayı – Issue:** 51 | **Sayfa / Pages:** 249-263

Atıf/Cite as: Özel, E. "Argümanlaştırma (Argümantasyon) ve Argümanlaştırmanın İslam Bilimlerinde Kullanımı - Argumentation and Use of Argumentation in the Islamic Sciences". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 51, Aralık 2021: 249-263. <https://doi.org/10.17120/omuifd.997451>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

<https://doi.org/10.17120/omuifd.997451>

ARGÜMANLAŞTIRMA (ARGÜMANTASYON) VE ARGÜMANLAŞTIRMANIN İSLAM BİLİMLERİNDE KULLANIMI

ÖZ:

Bu çalışmada önce çağdaş dönemde argüman ile argümantasyonun ne olduğunu tanımlıyoruz. Bundan sonra da İslami bilimlerden çeşitli örnekler vererek çağdaş dönemdeki argüman ile argümantasyon teorilerinin İslam bilimlerinde kullanılabilmesini ileri sürüyoruz. Bunun nedeni şudur: Argüman, öncelikle, çeşitli iddiaları temellendirmek için sürekli gereklidir. Çünkü bu, hangi görüşlerin hangilerinden daha iyi olduğunu anlamaya çalışmanın bir yoludur. Zira bütün görüşler aynı değildir. Öte yandan bazı sonuçlar iyi sebeplerle desteklenebilir fakat diğerleri daha zayıf bir destek de alabilir. Farklı sonuçlar elde etmek için argümanlar sunulmalı ve sonra onların ne kadar güçlü olduğunu görmek için bu argümanları değerlendirilmelidir. Argüman, ikinci olarak, başka bir sebepten dolayı da gereklidir: Nedenlerle iyi bir şekilde desteklenmiş bir sonuca vardığımızda, argüman teorileri onu açıklayabileceğimiz ve savunabileceğimiz bir yol olacaktır. İyi bir argüman sadece sonuçları tekrar etmez. Bundan ziyade diğer kişilerin kendi düşüncelerini oluşturması için sebep ve kanıt da sunar. O nedenle argümantasyon teorileri İslam bilimleri için faydalı bir araçtır. Bunun bir metot olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Argüman, Argümanlaştırma, İslam Bilimleri, Kıyas

ARGUMENTATION AND USE OF ARGUMENTATION IN THE ISLAMIC SCIENCES

ABSTRACT:

In this study, we first define what argument and argumentation are in the contemporary period. After that, we propose that argument and argumentation theories of the contemporary period can be used in Islamic sciences by giving various examples from Islamic sciences. The reason for this is that the argument is always necessary, first of all, to ground various claims. Because this is a way of trying to figure out which views are better than another ones.. On the other hand, some results may be supported for good reasons, but others may also receive weaker support. We have to present arguments to get different results and then evaluate those arguments to see how powerful they are. Therefore, argumentation theories are a useful tool for Islamic Studies. We think that this should be considered as a method.

Keywords: Logic, Argument, Argumentation, Islamic Sciences, Syllogism

GİRİŞ

Bu çalışmada argümantasyon teorisinin İslam bilimlerinde kullanılabileceğine dair örnekler verilip bunun mümkün olduğu ileri sürülecektir. Öncelikle argüman denilince ne anlaşıldığını açıklamaya çalışacağız. Argümanın çeşitli tanımları olabilmekle birlikte şöyle de tanımlanabilir: Bir sonucu desteklemek amacıyla bir takım sebepler veya kanıtlar ileri sürmektir. Dolayısıyla bir argüman, bir ya da birden fazla görüşleri basit bir şekilde sunmak değildir ve yine gündelik hayata yönelik basit bir tartışma tarzı oluşturma da değildir. Çünkü onun mantıksal bir doğası söz konusudur.

Mantık ile argümantasyon teorileri arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Mantığın uygulama alanlarından biri de argümantasyon teorileridir diyebiliriz. Savunmak istediğimiz bir düşünceyi hangi biçimde, nasıl ve nelere dikkat ederek oluşturmamız gerektiği sorununun, argümantasyon, eleştirel düşünce ve geleneğimizde de *âdâbü'l-bahs ve'l-münazara* disiplinleri çerçevesinde ele alındığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra yine geleneğimizde gerek *Cedel* kitaplarının incelediği konular, gerekse ilm-i hilaf kitaplarının ele aldığı konular olsun, bunların tümünün, bir tür argümanlaştırma etkinliği olarak görülmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Argümanlar felsefede ve bilimlerde gereksiz değil; aksine gereklidir. Argüman gereklidir çünkü bu, hangi görüşlerin hangilerinden daha iyi olduğunu anlamaya çalışmanın bir yoludur. Bütün görüşler aynı değildir. Bazı sonuçlar iyi sebeplerle desteklenebilir fakat diğerleri de daha zayıf bir şekilde desteklenebilirler.^[1]

İleri sürülen argümanların ne kadar güçlü olduğunu göstermek için onları değerlendirmek durumundayız. Bu bağlamda argüman bir sorgulama aracı da olabilir. Örnek verecek olursak, fabrika çiftlikleri kurmak, hayvanlara yönelik işkenmeye dönüşebiliyor. İşte bazı filozoflar ve aktivistler, bu tür çiftliklerin hayvanlar üzerinde önemli ölçüde olumsuzluğa sebep olacağını düşündüklerinden bunun onaylanamaz ve ahlaksız bir şey olup olmadığı konusunda tartışmışlardır. Onlar haklı mı? Tabii ki önyargularımıza dayanarak bu konuda bir karar veremeyiz. Bunun içinde konuşulması gereken birçok mesele vardır. Daha da ileri götürebiliriz: Örneğin diğer türlere karşı ahlaki zorunluluklarımız var mı ya da sadece insan mı çok acı çekmektedir? İnsanlar et olmadan ne kadar iyi yaşayabilir? Bazı vejeteryan yeme şekilleri daha mı sağlıklıdır? Ya da daha sağlıklı olanlar, vejeteryan olmaya daha eğilimli olanlar mıdır? Bütün bu sorular dikkatli bir şekilde düşünülmelidir

[1] Antony Weston, *A Rulebook For Arguments*, (Cambridge: Hackett Publishing Company, 1992), 2.

çünkü cevaplar önceden net değildir.^[2]

Öte yandan argümanlar tartışmalarda çok kullanılır. Çünkü sağlam bir şekilde nedenlerle desteklenmiş bir sonuca vardığımızda, argümantatif tartışma tarzımız/ teorimiz, açıklayacağımız ve savunacağımız güçlü bir yol olacaktır. Zira iyi bir argüman, sadece sonuçları tekrar etmez. Bundan ziyade diğer kişilerin kendi düşüncelerini oluşturması için sebep ve kanıt sunarlar. Böylelikle başkalarını da ikna edebiliriz.^[3]

Argüman, yukarıdaki tanımdan başka olarak, aralarında çıkarım ilişkisi bulunan önermeler grubu^[4]; başka bir deyişle öncül veya öncüllerden hareketle sonuç veren bir çıkarım olarak da tanımlanabilir. Argümantasyon ise argümanlaştırma, yani gerek birtakım önermeleri bir araya getirerek sonuca varma gerekse zaten kurulu olan bir argümanı analiz ederek onu destekleyecek ya da karşı çıkacak tez ileri sürme faaliyetidir. Argüman olmuş bitmiştir, argümantasyon ise etkinliğin adıdır.

İlk paragrafta söylediğimiz gibi, bu çalışmada iddiamız, argümanın (laştırmanın) İslam bilimlerinde de kullanılabilir olduğu görüşüdür. Bu çerçevede bir iddia ileri sürüleceği vakit argüman kurmanın koşullarına riayet edilerek yeni bir tez oluşturulabilir ya da klasik metinlerdeki bir argümanı tespit edip, analizi yapıp, onu savunan ya da eleştiren çeşitli argümanlar kurulabilir. İlerleyen satırlarda önce argüman, argümanlaştırma ve mantık bilimi arasındaki ilişki detaylandırılacak sonra İslam geleneğindeki metinlere dayalı olarak argümantatif okuma örnekleri sunulacaktır. Böylece söz konusu metinlerin rasyonalite ölçütlerinin nasıl oluşturulabileceğine dair imkân aralanmaya çalışılacaktır.

1. ARGÜMAN ARGÜMANTASYON VE MANTIK BİLİMİ

Argümantasyon kelimesinin temeli Latince “argumentum” kelimesine dayanmaktadır. Modern birçok dilde benzer şekilde (İngilizce’de argument) kullanılan bu kelime, argue fiilinden türetilmiştir. “Argue”, bir tez ileri sürmek, tartışmak vb. anlamlara gelmektedir. Kavramın sonuna, Latince, genellikle bir eylemi temsil eden fiillerin sonuna eklenen “mentum” eki eklenmiş ve “argumentum” sözcüğü elde edilmiştir. Latince “arguo” fiili, diğer dillerde de benzer şekilde (İngilizce to argue, İtalyanca arguire, Fransızca arguer) kullanılmaktadır.^[5]

[2] Weston, *A Rulebook For Arguments*, 1.

[3] Weston, *A Rulebook For Arguments*, 1.

[4] Aytekin Özel, *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantiği Geleneksel Mantiğe Giriş I*, (Bursa: Bursa Akademi Emin Yayınları, 2019), 42.

[5] E. Rigotti & S. G. Morasso, “Argumentation as an object of interest and as a social and cultural resource”, Nathalie Muller Mirza ve Anne-Nelly Perret-Clermont (Eds.), *Argumentation and Education Theoretical Foundations and Practices* (London: Springer, 2009), 9-20.

Tekrar olduğunun bilincinde olarak söylersek argüman, bir görüşü savunmak amacıyla biriyle tartışmak, bir görüşün doğru olduğunu sebepler göstererek iddia etmek, görüşünü delillerle desteklemek anlamlarına gelmektedir. Bir başka ifadeyle başkalarına bir görüşün doğru olduğuna inandırmak, ikna etmek için sunulan önerme yahut önermeler dizisi ve belli bir konuda farklı görüşlerin ileri sürüldüğü tartışma anlamında kullanılır. Argümanlaştırma ise düzenli ve mantığı iddiada bulunma anlamında kullanılır. Yani argümanlaştırma fiili bir duruma işaret eder. Genişleyen yelpazede argümanlaştırma farklı anlamlar kazanmaktadır. Örneğin hukuki bir tezin kabul edilebilirliği gerekçelendirmenin niteliğine bağlı olacaktır. Bu noktada argümantasyonun yerine getirmesi gereken şey, sağlamlık standartlarının neler olduğunu ortaya koymaktır. Bir argümantasyonun sağlam olup olmadığına ilişkin kurulacak belirli bir rasyonalite şartları, önceden varsayılmak durumundadır. İşte o rasyonalite normlarını kurabilmek için teorisyenlerin argümanı analiz etmeye elverişli bir araca sahip olmaları gerekir. Hukuk teorisyenleri hukuki argümantasyonu, genel argümantasyonun özel bir formu olarak kabul ederler. Dolayısıyla hukuki argümantasyon mantık, dil felsefesi, argümantasyon teorisi gibi, rasyonel argümantasyonun standartlarını oluşturan disiplinlerden ilkeler almaktadır. Böylece belli bir ölçüde hukuk teorisyenleri ve argümantasyon teorisyenleri aynı sorunlarla ilgilenirler diyebiliriz. Argümantasyon teorilerinin genel hedefi, argümanların nasıl analiz edilebileceklerini ve layıkıyla nasıl değerlendirilebileceklerini ortaya koymaktır. Bunun yanında söz konusu teoriler, teorik görüşlerin pratik uygulamalarına da önem verirler. Argüman teorisinde ölçütler, bir argümanın ne zaman hem sağlam hem de rasyonel olduğunun kabul edilebileceğini belirlemek üzere geliştirilmişlerdir.^[6]

Cafer Sadık Yaran'a göre informel mantık, "görevi argümantasyonun oluşturulması, eleştirisi, çözümlenmesi, yorumu ve değerlendirilmesi için formel olmayan standartlar, kriterler ve usuller geliştirmek olan bir mantık branşıdır."^[7] Bu tanımındaki "argümantasyon" ile kastedilen şey, yazılı literatürde veya çeşitli sosyal etkileşim ortamlarında, genellikle insanlar arasında görüş ayrılıklarının bulunduğu tartışmalı konularla ilgili bir diyalog bağlamında, başka kişi veya kişilere, onların inanç, tutum ve davranışlarını değiştirmek amacıyla veya çeşitli konularda onları bizim düşündüğümüz ve davrandığımız gibi düşünüp davranmaya ikna etmek gibi pragmatik amaçlarla öne sürülen birbiriyle ilişkili çeşitli gerekçeler, deliller ve rasyonel kanıtlar grubudur.^[8]

Şu bilgiye de sahibiz ki son kırk yıl içinde, mantıkçılar tarafından, üniversitelerdeki öğrencilerin gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanlarını

[6] Evelin Feteris, *Hukuki Argümantasyonun Temelleri*, çev. Ertuğrul Uzun, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010), 1-5.

[7] Cafer Sadık Yaran, *Informel Mantık*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 15.

[8] Yaran, *Informel Mantık*, 15.

sağlıklı bir biçimde ifade edebilmeleri ve düşüncelerini de düzgünce söylemeleri bakımından onların eğitilebilmeleri yeniden gündeme getirilmiştir. Ama bu süreçte birlikte bazı kuramsal sorunlar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; ne türden unsurlar barındıran argümanlar hatalıdır? Bu argümanların hatalı olduğu nasıl temellendirilebilecektir? Geleneksel olarak biçimsel yöntemler benimseyen mantık bilimi ilk bakışta pek de mantıksal bir biçime sahip görünmeyen bu argümanların değerlendirilmesine ne ölçüde ve nasıl katkı sağlayabilecektir? Öte yandan gündelik dildeki argümanların değerlendirilmesi mantık biliminin amaçlarından biri olarak görülmesi mümkün müdür? Maalesef şuna tanık olunmuştur: Üniversitelerdeki argümantasyon dersleri, bu türden kuramsal sorunlara tatmin edici cevaplar ortaya konmadan başlamıştır. Bu bir sorundur. Ayrıca bu sorunlardan bazıları günümüzde sıcak tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir. Tartışmalarda iki grup net bir şekilde kendini göstermektedir: İlki, biçimsel olmayan mantık (informal logic) adı verilen bir araştırma alanının varlığını/meşruluğunu savunmaktadır. Bu grubun genel görüşleri şöyle zikredilebilir: (1) İyi bir argüman yanlışlardan arındırılmış bir argümandır; (2) bir argümanda içerilen yanlışlar, formel yanlışlar ile informel yanlışlar olarak ikiye ayrılır ve (3) formel yanlışları formel mantık(?) soruştururken formel olmayan yanlışları, iyi bir argümanın ölçütlerini soruşturan, mantığın bir alt disiplinini oluşturan ve informel mantık(?) olarak adlandırılan bir disiplin soruşturur. Bazen informel mantık hareketi olarak da adlandırılan bu grup, geçtiğimiz kırk yılda arkasında bu çalışmada listelenemeyecek kadar büyük bir literatür bırakmıştır. Bu literatür genişlemeye devam etmektedir. Buna karşıt olarak, informel mantık adı altında bağımsız bir disiplinden söz edilemeyeceğini veya böyle bir bilim alanından söz etmek mümkünse bile bu alanın genel olarak mantığın bir alt-disiplinini oluşturamayacağını savunan başka bir gruptan da söz edilir olmuştur.^[9] Örneğin günümüz ünlü mantıkçılarından Jaakko Hintikka bir makalesinde informel mantık kavramı hakkında “informel mantıktan söz eden filozofların niyetlerine büyük sempati duyuyorum; ancak yaptıkları şey hakkında 'mantık' terimini kullanmalarının [yaptıkları şeye] bir açıklık kazandırdığını düşünmüyorum”^[10] yorumunu yapmıştır.

Argüman, argümanlaştırma ve mantık biliminin birbirleriyle karşılıklı ilişkisi bağlamında şunu da söyleyebiliriz: Mantık sözcüğünün etimolojik olarak kökeninde yer alan logos, sebebe, akla, mantığa idrake başvurmadır. İkna etme unsurlarının en önemlisi olarak kabul edilen logos, retorik söylemde kullanılan mantıksal argümanların tümünü ifade etmektedir.^[11] Bu yönüyle logos üzerinden mantık, argüman ve argümanlaştırma arasında bir münasebetin bulunduğunu ileri sürmek

[9] Ali Bilge Öztürk, “Biçimsel Olmayan Mantık Yaklaşımı Neden Hatalıdır ve Nasıl Aşılmalıdır?”, Kaygı, 24 (Bahar 2015), 92.

[10] Hintikka, J. “True and False Logics of Scientific Discovery”, Logic of Discovery and Logic of Discourse içinde, ed. Jaakko Hintikka ve Fernand Vandamme, (New York: Plenum Press, 1985), 3, naklen, Öztürk, “Biçimsel Olmayan Mantık Yaklaşımı Neden Hatalıdır ve Nasıl Aşılmalıdır?”, 92.

[11] Coşkun Baba, *Retoriğin İkna Gücü*, (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018), 177-178.

mümkün görünmektedir.

Şimdi İslam Dünyasında üretilmiş felsefi ve akademik metinlerin incelenmesinde bu argümanlaştırma yönteminin kullanılıp kullanılmayacağına imkânını soruşturabiliriz.

2. İSLAM BİLİMLERİNDE DELİL BURHAN VE İSTİDLÂL

Klasik mantık kitaplarında önerme konusundan kanıt konusuna geçildiğinde, ağırlıklı olarak tümdengelim (dedüktif kıyas) üzerinde durulduğu, daha sonra da tümevarım (endüktif kıyas) ve analogi (temsil) konularına nispeten kısa bir şekilde değinildiği görülür.^[12] Ama nereden bakarsak bakalım genel kabule göre deliller üç türdür: Dedüksiyon, endüksiyon ve temsil kıyası. Eşitlik kıyasından da delil olarak söz edilse de o kıyasa pek itibar edilmemiştir. Tüm kıyas çeşitlerinin alt kaT tegorileri de vardır. Delili şöyle tanımlayabiliriz: Bilinen önermelerden hareketle bilinmeyenleri elde etme işlemine delil denir. Bununla birlikte bazı mantıkçılar, mantıksal tanımları da *delil* hükmünde kabul etmişlerdir.^[13] Yine bazı usulcülerin müfred (basit) lafızların delaletlerini de delil olarak kabul ettikleri bilinmektedir.

Öte yandan geleneksel dönemlerdeki İslam bilimlerinde *sağlam ispatın* adının da *burhan* olduğunu ifade etmek isteriz. “Burhan demek, *kesin delil/sağlam ispat* demektir. Burhanı daha da özele inerek yalnızca birinci şekil kıyaslar için mümkün görenler de olmuştur. Aristoteles İkinci Analitikler adlı eserinde bu konuyu işlemiştir. Burhan, kesin doğru olan öncüllerden hareketle kıyas kurmaktır, bir kesin delil elde etmektir ve bu türden kıyaslar da bilimsel bilgi organizasyonu için kullanılır.”^[14]

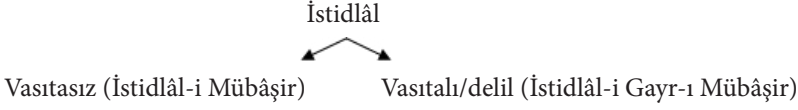
“İstidlâl (delil getirme) ise en az bir önermeden hareketle geçerli bir akıl yürütme yapmaktır. Delilde ise en az iki önermeden hareketle bir çıkarım yapılır. Dolayısıyla delilde en az bir önerme kullanıldığı için her delil bir istidlâldir. Ama her istidlâl bir delil değildir. Çünkü tek bir önermeden hareketle bir delil kurulamaz. Bu yönüyle istidlâl delilden geneldir. Geleneğimizde *yalnızca iki önerme arasındaki mantıksal ilişkiler* konuları vasıtasız delillendirme (istidlâl-i mubaşir) diye, *en az iki önermeden hareketle bir çıkarım yapma* (delil) da vasıtalı delillendirme (istidlâl-i gayri mubaşir) diye adlandırılmıştır. Ama nerden bakarsak bakalım elde edilen bilgi de dolaylı (kesbi/kazanılmış) bir yolla olmaktadır.”^[15]

[12] Cafer Sadık Yaran, *Kur'an'dan Örneklerle Klasik ve Informel Mantık*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 105.

[13] Özel, *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantiği Geleneksel Mantiğa Giriş I*, 40.

[14] Özel, *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantiği Geleneksel Mantiğa Giriş I*, 40.

[15] Özel, *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantiği Geleneksel Mantiğa Giriş I*, 41.

(Sadece tek bir önermeden hareketle sonuç elde edilir) (En az iki önermeden hareketle sonuç elde edilir)

Vasıtasıza örnek: Her insan ölümlüdür, demek ki bazı ölümlüler insandır. Her cisim yer kaplar, demek ki bazı cisimler yer kaplar.

Vasıtalıya örnek: Her müslüman Tevhide inanır, her Eş'arî müslümandır, o halde her Eş'arî Tevhide inanır.

Şimdi de çizelgeden çıkan bazı sonuçları zikrederim:

- Her delil bir istidlâldir.
- Her istidlâl bir delil değildir.
- Bazı istidlâller bir delildir.
- Bazı istidlâller bir delil değildir.
- İstidlâl delilden geneldir.^[16]

“Buradaki vasıtasız ile vasıtalı düşünce ayrımı, geleneğimizdeki, insanoğlundaki bilgilerin ya kesbî (dolaylı/kazanılmış) ya bedihî (doğrudan) ya da vehbî (ledünnî/vahyî) olduğu görüşünden farklı bir kategorizasyondur. Bu çerçevede bir argüman geliştirirsek; bizdeki bilgiler ya doğrudan elde edilmişlerdir ya da bir başka şeyden dolayı elde edilmişlerdir/kazanılmışlardır; başka da bir ihtimal yoktur. Bir başka şeyden dolayı elde edilen/kazanılan bilgiler, ya kesbidir ya da vehbidir (ledünnî/vahyî). Öyleyse insanoğlunun elde ettiği bilgiler ya kesbî/dolaylı yoldandır ya da değildir.”^[17]

İstidlal delilden daha genel bir kavram olduğu için istidlal ile argüman arasındaki ilişkiyi soruşturmanın daha yerinde olacağını düşünüyoruz.

[16] Özel, *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş I*, 41.

[17] Özel, *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş I*, 41.

3. MANTIK DİSİPLİNİNDE İSTİDLÂL İLE ARGÜMAN EŞ ANLAMLI OLARAK KULLANILABİLİR Mİ?

Yukarıda klasik sembolik mantıkta argümanın, aralarında çıkarım ilişkisi bulunan önermeler topluluğu olarak tanımlandığını belirtmiştik. Argümanda bir hüküm çıkarma vardır. Bu yönden bakınca geleneksel klasik mantıktaki istidlâl sözcüğü argümanların bir kısmı için kullanılabilir. İstidlâlde en az bir önermeden bir hüküm çıkarmak yeterlidir. En az bir önerme ve bir hüküm çıkarma birlikte düşünüldüğünde, aralarında bir çıkarım ilişkisi bulunan argüman olmuş olurlar. Argüman sözcüğü, endüksiyonlar, temsil kıyası ve tarif dışında kaldığı iddia edilen kimi kıyaslar için de kullanılabilir. Dedüksiyon dışındaki önermesel akıl yürütmeleri endüksiyona dâhil edersek, argümanlar ya dedüktif ya da endüktif olmak durumundadır. Dedüktif argümanlar, öncüllerinin sonuç önermesinin doğruluğunu kesin bir şekilde sağladığı iddia ederler. İddialar ya doğru çıkar ya da yanlış. Hem dedüktif hem de mantıksal olarak geçerli ve öncüllerinin tümü doğru olan argümanlar, sağlam ispatlardır, sağlam dedüksiyonlardır. Mantıksal olarak geçerli her argüman bir dedüksiyondur.^[18] Kıyas olup dedüktif olmayan kıyaslar da vardır. Buna örnek olarak tümevarım kıyaslarını verebiliriz.

Geleneğimizdeki istidlâl ile çağdaş dönemdeki argüman arasındaki ilişkiyi açıkladıktan sonra hulfî kıyas üzerinden İslam geleneğinden argüman örnekleri oluşturabiliriz.

4. HULFÎ KIYASLAR

Kâtibi *hulfî kıyası* şöyle tanımlar: “Talep edileni çelişğini iptal etmek suretiyle ispat etmektir.”^[19] Bu türden ispat işleminde kullanılan yöntemin adına imkânsıza indirgeme, muhala irca veya olmayan ergi ifadeleri de kullanılmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa ise hulfî kıyası, bir birleşmeli kıyas ile doğru olmayan bir istisnâlı kıyastan oluşan ve talep edilen önermenin çelişğini iptal ederek ispatlama olarak görür.^[20] Şimdi onun verdiği örneği aktaralım.

Bir şey kendini yoktan var edemez. (talep edilen, bu hükmün ispat edilmesidir.)

Eğer bu önerme yanlış olursa çelişği, yani bir şey kendini yoktan var eder doğru olur. (Küçük Önerme)

[18] Aytekin Özel, “Klasik Sembolik Mantık- İki Değerli Mantık-”, *Mantık El Kitabı*. Ed.: İsmail Köz, Ali Çetin (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 346.

[19] Ömer b. Ali el-Kâtibi el-Kazvinî, “Risâletü’ş-Şemsiyye fi’l-Kavâidil-Mantıkıyye”, *Kâtibî Şemsiyye Risalesi Tahkik Çeviri ve Şerh*. Tahk., çev., Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 406-407.

[20] Ahmet Cevdet Paşa, *Mi’yâr-ı Sedât*, sadeleştiren Hasan Tahsin Feyizli, (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 126.

Bir şey kendini yoktan var ederse, bir şey önceden yok iken de var olması gerekir. (Büyük Önerme)

O halde eğer bu önerme yanlış olursa, yani *bir şey kendini yoktan var edemez* önermesi yanlış olursa bir şey önceden yok iken de var olması gerekir doğru olur.

Bu bir birleşmeli kıyastır ve argüman devam ediyor:

Eğer bu önerme yanlış olursa, yani *bir şey kendini yoktan var edemez* önermesi yanlış olursa bir şey önceden yok iken de var olması gerekir doğru olur.

Bir şey yok iken onun herhangi bir şeyi var etmeye gücünün yetmeyeceği açık bir bilgidir ve şartlı önermenin artbileşeni (ikinci kısmı) yanlıştır.

O halde bir şey kendini yoktan var edemez.^[21]

Bu da bir istisnalı bir kıyastır.

Dikkat edilirse hulfî kıyastaki istisnalı kıyas, birleşmeli (iktirânî) kıyasın sonucunu baz alarak kurulmuştur. Bu örnek, geleneğimizde çoğunlukla kullanılan bir argümanlaştırma tekniğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yukarıda bir mantık kitabından hareketle bir örnek oluşturmuş olduk. Şimdi temel İslam bilimlerinden olan Kelamdan örnek verebiliriz. Kelamcıların çok kullandığı argüman^[22] aşağıdaki gibidir:

Örnek 1:

Âlemin düzeni ve işleyişi için tek bir yaratıcının olması gerekir. (talep edilen, bu hükmün ispat edilmesidir.)

Eğer bu önerme yanlış olursa çelişği, yani *âlemin düzeni ve işleyişi için birden fazla yaratıcının olması gerekir* doğru olur. (Küçük Önerme)

Âlemin düzeni ve işleyişi için birden fazla yaratıcının olması gerekir doğru olursa onlar ya ittifak ya da ihtilaf ederler. (Büyük Önerme)

O halde eğer bu önerme (Âlemin düzeni ve işleyişi için tek bir yaratıcının olması gerekir) yanlış olursa bu durumda onlar (yaratıcılar) ya ittifak ya da ihtilaf ederler.

[21] Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedât*, 126.

[22] İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 175.

Bu bir birleşmeli kıyastır ve argüman devam ediyor:

İttifak etmeleri bir güçsüzlüğün ifadesidir ve ihtilaf etmeleri de birinin diğerine rıza göstermemesi, onu bozması demektir. (Bu iki durum hem ilahlığa yakışmaz hem de âlemin düzeni bozulur) (Böylece sonuç önermesindeki artbileşen/tâlî değillenmiş oldu.)

O halde âlemin düzeni ve işleyişi için tek bir yaratıcının olması gerekir.

Bu bir istisnalı bir kıyastır. Argümanın/kıyasın tümüne hulfi kıyas denir.

Örnek 2:

Allah kadîm, ezeli ve ebedidir. (talep edilen, bu hükmün ispat edilmesidir.)

Eğer bu tamcümle yanlış olursa çelişği, yani Allah kadîm, ezeli ve ebedî değildir, doğru olur.

Allah kadîm, ezeli ve ebedî değildir, doğru olursa O, sonradan olma olup kendisini sonradan yaratan bir varlığa muhtaç olur ve bu da eksikliği beraberinde getirir.

O halde eğer bu önerme (Allah kadîm, ezeli ve ebedîdir) yanlış olursa bu durumda O, sonradan olma olup kendisini sonradan yaratan bir varlığa muhtaç olur ve bu da eksikliği beraberinde getirir.

Bu bir birleşmeli kıyastır ve argüman devam ediyor:

O'nun, sonradan olma olup kendisini sonradan yaratan bir varlığa muhtaç olması ve bunun da eksikliği beraberinde getirmesi, Allah için düşünmek saçmadır. (Bu, ilahlığa yakışmaz) (Böylece sonuç önermesindeki artbileşen/tâlî değillenmiş oldu.)

O halde Allah kadîm, ezeli ve ebedidir.

Bu bir istisnalı bir kıyastır. Argümanın/kıyasın tümüne hulfi kıyas denir.

Şimdi de yine İslam geleneğinden, delilli kıyas üzerinden bir argüman örneği verelim.

5. DELİLLİ KIYAS (EL-KIYASÜ'L-MÜDELLEL)

Delilli kıyas, öncüllerinin her birinin gerekçeleriyle, delilleriyle zikredildiği kı-

yaşlardır.^[23] Öncüllerin her biri için birden fazla neden ileri sürdüğümüzde oldukça genişleyen bir argüman karşımıza çıkacaktır.

Örnek:

Kötü arzularına (heva ve hevesine) tabi olanın kalbi daima ızdırıp içindedir. (Küçük Önerme)

Çünkü vicdanı onu ayıplar ve arzularını da durduramaz.

Kalbi ızdırıp içinde olan mutlu olamaz. (Büyük Önerme)

Çünkü mutlu olmak için kalp huzuru gereklidir.

O halde kötü arzularına (heva ve hevesine) tabi olan mutlu olamaz.^[24]

Buraya kadar verdiğimiz tüm örneklerde, mantık kıyaslar kullanılmıştır. Bunlar birer argümandır. Öte yandan geleneğimizde temel forma riayet edilerek, yani büyük ve küçük önermelerin kıyaslardaki yerleri korunarak, söz konusu önermelerin doğruluğunu desteklemek amacıyla daha geniş metinler de üretilmiştir.

Bir argüman, ana sonucu ile öncüllerinden oluştuğu gibi kendi içinde ara sonuçlar ve yine onların da öncüllerini barındırabilir. Geniş argümantatif makaleler, metinler, böyle oluşmaktadır. Bu yönüyle örneğin 5 sayfa veya daha fazla süren bir argüman da olabilir. Argümantatif metinler, İslam geleneğinden verdiğimiz örneklerdeki gibi çeşitli ek ve ilavelerinden soyutlanmış olarak da kurulabilir. Ama nereden bakarsak bakalım bir argümanı analiz etmede önemli oranda mantık ilminin kanunlarını kullanmaktayız.

İslam bilimlerinin oluşmasından evvelki dönemde Kur'an-ı Kerim'in akıl yürütmeye dair teşvikini de burada ayrıca zikretmeliyiz. Zaten büyük İslam uleması da çoğunlukla bu yolda söz konusu teşvik üzere hareket etmişlerdir. Akıl sayesinde insanların düşünmesini önemseyen Kur'an-ı Kerim'in asıl gayesi insanı her türlü akide bozukluğundan kurtarıp, doğru bilgi ve sağlam inançla buluşturmak ve bu sayede Rabbinin hoşnutluğuna ulaştırmaktır. Öte yandan Kur'an, bireyin ve toplumun, iyi, düzenli, mutlu ve tutarlı olmasını hedefler. Bu da bazı kurallar ile gerçekleşebilir. Özellikle kıyas kurallarına riayet, bu bağlamda ayrıca zikredilemeyi

[23] İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, (İstanbul: 1330), 229.

[24] İzmirli İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, 229.

haketmektedir.^[25] Öte yandan İslam Düşüncesinde İmam Gazzâlî^[26] (ö. 1111) ile İbn Hazm'ın^[27] (994-1064) mantık ilminin İslam ilimlerinde kullanılması noktasındaki fikirlerinin önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. “Gazzâlî ile birlikte neredeyse tüm İslam ilimleri, mantık ile olan ilişkisini güçlü bir biçimde kurmuştur. Çünkü dinî ilimlerde, doğru düşünme, doğru çıkarımlarda bulunma ve delillendirme yöntemleri tesis etme bakımından, mantıkta olduğu kadar kesin doğru netice veren delillendirme, etkili tartışma ve savunma yöntemleri ile sistematik, düşünceye açıklık kazandırarak hataya düşmesini engelleyen yöntemlerin geliştirildiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden felsefenin yanı sıra özellikle kalam ve fıkıh gibi ilimlerde, mantığın kendi çıkarım metotları olarak benimsenmesinde sıkıntı ile karşılaşılmamıştır.”^[28]

Özetle çağdaş argümantasyon teorileri ve tekniklerini İslam geleneğindeki mantık ilmi alanından örnekler göstererek onların İslam bilimlerinde de kullanılabilmesine dair bir kanıt oluşturmamız mümkün görünmektedir. Çünkü geleneksel mantık ilmi bir araç olarak İslam bilimlerinde çoğunlukla kullanılmıştır ve Kur'an-ı Kerim ile Hadîs-i Şerifler de buna zaten teşvik etmiştir. Bu yönüyle İmam Gazzâlî'nin *Mi'yâru'l-İlm*^[29] adlı eserinde mantık konularını fıkıh örnekleriyle işlemesi, mantığın fıkıhta kullanımının örneklerini oluşturmaktadır.

Bu kanıtı daha açık bir şekilde yazarsak;

Çağdaş dönemde mantık ilmi ile argümantasyon teorileri arasında sıkı bir ilişki mevcuttur ve mantık ilmi argümantasyon teorilerinin vazgeçilmez bir aracıdır.

Geleneksel dönemde de mantık ilmiyle İslam bilimleri arasında sıkı bir ilişki mevcuttur ve mantık ilmi İslam bilimleri metinlerinin vazgeçilmez bir aracıdır.

Hem Mantık ilmi ile argümantasyon teorileri arasında hem de mantık ilmiyle İslam bilimleri arasında sıkı bir ilişki mevcutsa argümantasyon teorileri ile İslam bilimleri arasında bir sıkı bir ilişki vardır.

O halde argümantasyon teorileri ile İslam bilimleri arasında bir sıkı bir ilişki vardır.

[25] Coşkun Baba, *Kur'ân-ı Kerim'de Kıyas Örnekleri*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021), 205-206.

[26] Bk. İbrahim Çapak, “Gazalîye Göre Kıyasın Kurana Uygulanması” *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (Güz 2006), 131-149.

[27] Bk. İbn Hazm, *et-Takrîb li-Haddî'l-Mantık: Mantık ve Dini İlimler*, çev. İbrahim Çapak -Yusuf Arkaner (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018).

[28] Hülya Altunya, “Mantık Ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013/1), 58.

[29] Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm*, çev. Ali Durusoy - Hasan Hacak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013).

Şimdi bu argümanı (çıkarımı) sembolik olarak yazıp çözümleyici çizelgedeki imkansıza indirgeme yöntemiyle denetleyelim.

$p \wedge q, r \wedge s, (p \wedge r) \rightarrow t$ o halde t . (Bu sembolik arümanda p, q, r, s, t değişkenler, \wedge : ve, ile \rightarrow : ise eklemdirler/değişmezdirler, \sim de değildir'dir

1. $p \wedge q$ (birinci öncül)
2. $r \wedge s$ (ikinci öncül)
3. $(p \wedge r) \rightarrow t$ (üçüncü öncül)
4. $\sim t$ (sonucun değili)
5. p (1)
6. q (1)
7. r (2)
8. s (2)
9. $\sim (p \wedge r)$ 9. t (3) (4 ile 10 çelişir ve bu dal kapanır.)
10. $\sim p$ 10. $\sim r$ (10. Satırın solunda 5 ile 10, sağında da 7 ile 10 çelişir ve her iki dal da kapanır.)

Çözümleyici çizelgede de görüldüğü gibi sonucunun değilini alarak kurduğumuz sembolik argümanda tüm dallar kapanmıştır. Bu demektir ki çizelge kapalıdır. Çizelge kapalı olduğuna göre yukarıdaki sembolik çıkarım da mantıkça geçerlidir. Sembolik çıkarım geçerli olduğuna göre kendisini sembolize ettiğimiz doğal dildeki argüman da geçerli olmalıdır.

SONUÇ

Argüman, bir sonucu desteklemek amacıyla birtakım sebepler veya kanıtlar ileri sürme olarak tanımlanabilir. Onun mantıksal bir doğası vardır. Mantık ile argümantasyon teorileri arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Mantığın uygulama alanlarından biri de argümantasyon teorileridir. Argüman olmuş bitmiştir, argümantasyon ise etkinliğin adıdır. Bir argümanda bir hüküm çıkarma vardır. Bir tez ileri sürme faaliyeti vardır. Bu yönden bakınca geleneksel klasik mantıktaki istidlâl sözcüğü argümanların bir kısmı için kullanılabilir kanaatindeyiz. İstidlâlde en az bir önermeden bir hüküm çıkarmanın yeterli olduğunu biliyoruz. En az bir önerme ve bir hüküm çıkarma birlikte düşünüldüğünde, onlar, aralarında bir çıkarım ilişkisi bulunan argüman olmuş olurlar.

İslam bilimlerindeki çeşitli metinlerin birer argüman içerdiğini keşfedip onları çağdaş dönemdeki argümantasyon teorilerinden hareketle denetleme imkânımız vardır. İslam geleneğindeki istidlal anlayışı, gramatik analiz yöntemleri, literal okuma teknikleri ile çağdaş dönemdeki argüman ve argümantasyon teorileri bir araya getirildiğinde, bu bize, ilmî metinlerin mantıkça geçerli olup olmadığını, onlardaki iddiaların sağlam birer argüman olup olmadıklarını test etme imkânı sağlayacaktır.

Bu metodolojik yaklaşımda en büyük ilham kaynağımız, Kur'an-ı Kerim'dir. Onun akıl yürütmeye dair teşvikini, büyük İslam ulemasının da çoğunlukla bu teşvik üzere hareket ettiğini, bir daha hatırlamamız gerektiği kanaatindeyiz. Gazzâlî ile birlikte neredeyse tüm İslam ilimleri, mantık ile olan ilişkisini güçlü bir şekilde kurmuştur. Aynı şekilde çağdaş argümantasyon teorileri de bize yeni açılımlar sağlayabilecektir. Bu ilişkiyi güçlü bir şekilde kurmamız gerektiği ortadadır. Bu sağlandığında İslam adına daha sağlıklı kararlar vermemiz mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Altunya, Hülya, "Mantık Ve Dînî İlimler İlişkisinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Kısa Bir Tahlil", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2013/1), 57-72.
- Baba, Coşkun. *Retoriğin İknâ Gücü*. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Baba, Coşkun. *Kur'an-ı Kerim'de Kıyas Örnekleri*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2021.
- Çapak, İbrahim. "Gazali'ye Göre Kıyasın Kur'an'a Uygulanması". *İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (Güz 2006), 131-149.
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî. *Mi'yârü'l-İlm*. çev. Ali Durusoy - Hasan Hacak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 1. bs., 2009.
- el-Kazvinî, Ömer b. Ali el-Kâtibî. "Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye". *Kâtibî Şemsiyye Risalesi Tahkik Çeviri ve Şerh*. Tahk., çev., şerh Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera, 2017.
- Feteris, Evelin. *Hukuki Argümantasyonun Temelleri*. çev. Ertuğrul Uzun. İstanbul: Paradigma, 2010.
- Hakkı, İzmirli İsmail. *Felsefe Dersleri*. İstanbul, 1330.
- Hintikka, Jaakko, True and False Logics of Scientific Discovery. J. Hintikka ve F. Vandamme (Ed.), *Logic of Discovery and Logic of Discourse*. New York: Plenum, 1985.
- İbn Hazm. *et-Takrîb li-Haddî'l-Mantık: Mantık ve Dini İlimler*. çev. İbrahim Çapak -Yusuf Arkaner. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Öztürk, Ali Bilge. "Biçimsel Olmayan Mantık Yaklaşımı Neden Hatalıdır ve Nasıl Aşılmalıdır?". *Kayı*. sy. 24. (Bahar 2015), 91-116.
- Özel, Aytekin. *Klasik Sembolik Mantık- İki Değerli Mantık*. ed. İsmail Köz ve Ali Çetin, *Mantık El Kitabı*. Ankara: Grafiker, 2016.
- Özel, Aytekin. *Tasavvurlar ve Kavramlar Mantığı Geleneksel Mantığa Giriş I*. Bursa: Bursa Akademi, 2019.
- Paşa, Ahmet Cevdet. *Mi'yâr-ı Sedât*. sadeleştiren Hasan Tahsin Feyizli. Ankara: Fecr, 1998.
- Rigotti, E., & Morasso, S. G., Argumentation as an object of interest and as a social and cultural resource. ed. Nathalie Muller M. ve Anne-Nelly P. *Argumentation and Education Theoretical Foundations and Practices*. London: Springer, 2009.
- Yaran, Cafer Sadık. *İnformel Mantık*. İstanbul: Rağbet, 2011.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kur'an'dan Örneklerle Klasik ve İnformel Mantık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- Weston, Antony, *A Rulebook For Arguments*. Second Edition. Cambridge: Hackett Publishing Company, 1992.

